

ΟΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Προσπάθειες - Προβλήματα - Προοπτικές

Αθηνά Χριστοφίδου

Αρχιτέκτων

«Προς τον Συμβούλοθρόν του Εφόρου των Αρχαιοτήτων Κον Α. Ιατρίδην. Διατάττεσθε να μεταβήτε ανυπερθέτως εις Χαιρώνειαν διά ν' ανασκάψητε πέριξ του εκεί σωζόμενου αρχαιού λέοντος, προς ανεύρεσιν των τυχόν έπι το γην ευρισκομένων μερών αυτού ή της βάσεως του. Διά την ανασκαφήν ταύτην σας δίδεται ποσότης εξήκοντα δραχμών εκ της αρχαιολογικής πιστώσεως. Μετά την ανασκαφήν θέλετε καταμετρήσεις και σχεδίασης ακριβώς και ιδιαίτέρως έκστον των σωζόμενων τμημάτων του και θελετε καθηποθάλει το έργον Σας εις την Γραμματείαν. Των εξόδων Σας θέλετε κρατήσει λογαριασμόν ακριβή.

Εν Αθήναις τη 15 Νοεμβρίου 1839
Ο Γραμματεὺς: Γ. Παράκης»

Η εντολή αυτή αφορούσε μια από τις πρώτες αποτυπώσεις της νεοσύστατης Αρχαιολογικής Υπηρεσίας¹. Τρίαντα εππάρχοντα χρόνια αργότερα, Βασιλικό Διατάγμα του 1876², καθορίζει μισθό 180 δρχ. για τον αρχιτέκτονα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αρμόδιου Βλάχο, αντί της «ορισθείσης αμοιβής των 5% επί των δαπανών κατά το αρχιτεκτονικόν έθμανον». Το 1910 ίδρυεται το Αρχιτεκτονικό Γραφείο σχολιών κτηρίων και συντριβώνων αρχαιών μνημείων και αρχαιολογικών Μουσείων³, πρώτο κύπταρο της Υπηρεσίας Αναστήλωσης (εικ. 1), η οποία με τον Οργανισμό του 1977⁴ καταλήγει στη σημερινή δομή, που περιλαμβάνει τις τρεις παρακάτω Διεύθυνσεις:

1. Διεύθυνση Αναστηλώσεως Αρχαίων Μνημείων, αρμόδια για τα Προϊστορικά, Κλασικά, Ελληνιστικά και Ρωμαϊκά Μνημεία.
2. Διεύθυνση Αναστηλώσεως Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, αρμόδια για τα μνημεία έως το 1830 και όλα τα εκκλησιαστικά.
3. Διεύθυνση Πολιτιστικών Κτηρίων και Αναστηλώσεως Νεωτέρων Μνημείων, η οποία μέσω του Τμήματος Αναστηλώσεως Νεωτέρων Μνημείων φροντίζει για την αρχιτεκτονική κληρονομιά του Νεωτέρου Ελληνικού Κράτους.

Οι Διεύθυνσεις αυτές είναι στελέχωμένες με αρχιτέκτονες, πολιτικούς μηχανικούς, τοπογράφους, μηχανολόγους, υπομοναχικούς, σχεδιαστές, εργοδοτηγούς,

διοικητικούς υπαλλήλους και εργατοτεχνικό προσωπικό. Αν και η σημερινή σύνθεση απέχει πολύ αριθμητικά από τους δύο αρχιτέκτονες⁵, τον έναν αρχιτεκτή και τους δύο αρχεργάτες⁶, που αποτελούνται το Αρχιτεκτονικό Τμήμα του Υπουργείου Παιδείας τη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας, ο αριθμός τους έξακολουθεί να παραμένει ανεπαρκής, δεδομένη της συνεχίζονταις αυξήσεως του αριθμού των κηρυγμένων μνημείων, λόγω της διεύρυνσης της έννοιας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ευρύτεροι ορισμοί της Σύμβασης για την αρχιτεκτονική κληρονομιά της Ευρώπης (Γρανάδα 1985)⁷ έχουν ήδη συμπληρωθεί με συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τους υπαίθριους αστικούς χώρους⁸, την προστασία και ανάδειξη της αγροτικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, την προστασία και διατήρηση της βιομηχανικής και τεχνικής κληρονομιάς καθώς και των έργων πολιτικού μηχανικού⁹. Ενώ στο Μάλτα (Ιανουάριος 1992) οι Υπουργοί οι αρμόδιοι για την πολιτισμική κληρονομιά απασχολήθηκαν με τις κατηγορίες εκείνων των πολιτισμικών αγαθών, που προστατεύονται ανεπαρκώς ή δεν προστατεύονται ακόμη¹⁰. Αν και με μια πρώτη μπαίλια οι 144 μόνιμοι αρχιτέκτονες του ΥΠΠΟ και οι 40 συμβασιούχοι (που στελέχωνται τους Κεντρικές όσο και τις Περιφερειακές Υπηρεσίες) φαίνονται πολ-

λοί, στην πραγματικότητα είναι λίγοι σε σχέση προς τον αριθμό των μνημείων και τις τεράστιες ανάγκες τους. Η γήρανση υλικών και κατασκευών, οι κλιματολογικές συνθήκες, η ατμοσφαιρική ρύπανση, οι άλλες περιβαλλοντικές επιδράσεις, οι απειλές από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και κυρίως οι σεισμοί συχνά επιβάλλουν σωστικού χαρακτήρα επειβάσεις, ενώ δεν υπάρχει πάντα η δυνατότητα μας ολοκληρωμένης αναστηλωτικής επέμβασης.

Ο όρος «αναστήλωση» χρησιμοποιείται σ' αυτό το άρθρο όχι με την αυστηρά επιμολογική του έννοια¹², αυτήν την οποία δίνει στον όρο Χάρτης της Βενετίας¹³, αλλά με την ευρύτερη, που περιλαμβάνει το σύνολο των επειβάσεων, οι οποίες έχουν ως στόχο τη φυσική προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, τη διατήρηση της στο χρόνο και την απόδοση της στα κοινωνικού συνολού¹⁴, δηλαδή τη συντήρηση, στερέωση, αποκατάσταση, αναστήλωση, διδακτική παρουσίαση, ανάδειξη, ώς την πιθανή χρήση. Μ' αυτή την ευρεία έννοια χρησιμοποιούμε τον όρο και το συντάκτη του Π.Δ. 941/1977 «Περι Οργανισμού του ΥΠΠΕ» για να ονομάσει τις τρεις αρμόδιες Διεύθυνσεις, που αναφέρθηκαν πιο πάνω, ενώ υπάγει στις αρμοδιότητές της μελέτη και την εκτέλεση «οιουδήποτε τεχνικού έργου συντήρησης, στερέωσης, αναστήλωσης, αποκαταστάσεως, διαμορφώσεως περιβάλλοντος χώ-

ΕΤΟΣ	ΝΟΜΟΣ	ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ	ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ ΜΟΝΑΔΑ	ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ / ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ
1844			Διορισμός αρχιτέκτονος των Αρχαιοτήτων (Αύδανθρος Καυτανζίγκου)	
1875	Β.Δ. 3.12.1875 Β.Δ. 16.3.1876	Επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως	Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο	Διορισμός αρχιτέκτονος (Αρμ. I. Βλάχος. Το 1876 γίνεται έμμωθος)
1894	Β.Δ. 24.3.1894		Συγκρότηση Επιτροπής για τον εξωραϊσμό και τη συντήρηση αρχαιολογικών τόπων και μνημείων	
1895	Β.Δ. 31.7.1895	Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως	Γεν. Εφορεία Αρχαιοτήτων και Μουσείων	Απόσπαση νομομηχανικού (Ν. Μπαλάνου) στα έργα υποστηρίξεων του Παρθενώνος
1910	N. ΓΨΚΑ/1910 N. ΓΨΥ/1910	»	Αρχετεκτονικό Γραφείο σχολικών κτηρίων και συντηρήσεως αρχαίων μνημείων και Αρχαιολ. Μουσείων	1 νομομηχανικός 2 υπομηχανικοί
1920	N. 2447/1920	»	Γραφείο Αναστήλωσεων και Συντηρήσεως Αρχαίων Μνημείων	Διευθυντής 2 σχεδιαστές ή μηχανικοί 1 μηχανικός για τα έργα της Ακρόπολης 3 εργατοχειρίτες
1939	A.Ν. 1947/1939	Εθνική Παιδείας και Θρησκευμάτων	Υπηρεσία Αναστήλωσεως	Διευθυντής 1 αρχιτέκτονας
1940	A.Ν. 2339/1940	»	Δίνον Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων	Προβλέπεται θέση Γεν. Επιθεωρήτη Αναστηλώσεων
1943	N. 216/1943 Π.Υ.Σ. 297/46	»	Υπηρεσία Αναστηλώσεως Αρχ. και Ιστορ. Μνημείων	
1960	Β.Δ. 632/1960 Β.Δ. 634/1960	»	Δίνον Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορ. Μνημείων: α. Τιμήμα Μελετών β. Τμ. Εκτέλεσης	Διευθυντής 1 αρχιτέκτων 1 μηχανικός 2 συντηρητές 1 εργοδόχος 17 εργατοχειρίτες 1 μαρμαρογλύπτης
1977	Π. Δ. 941/1977	Πολιτισμού	α. Δίνον Αναστηλώσεως Αρχαίων Μνημείων β. Δίνον Αναστηλώσεως Βιζ. και Μεταβυζ. Μνημείων γ. Δίνον Πολιτιστικών Κτηρίων και Αναστηλώσεως Νεωτ. Μνημείων	

Συνοπτικός πίνακας εξέλιξης της Υπηρεσίας Αναστήλωσης στην Ελλάδα.

ρου και προστασίας των μνημείων».

Οι παραπάνω μελέτες¹⁵ εκπονούνται είτε από τους μηχανικούς των τριών αρμόδιων Διευθύνσεων και των Εφορεών Αρχαίων, Βυζαντινών ή Νεωτέρων Μνημείων είτε ανατίθενται σε ιδιωτικά μελετητικά γραφεία¹⁶. Οι αναθεσεις μελετών έκινησαν τα τελευταία χρόνια, σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης των ελλειψών της Υπηρεσίας σε προσωπικό και κυρίως σε πολιτικούς μηχανικούς, υπό την επιβλεψη της αρμόδιας Διεύθυνσης και βάσει προδιαγραφών που συνέταξε η Υπηρεσία¹⁷.

Τα έργα εκτελούνται είτε με αυτεπιστασία, με το εργατοτεχνικό προσωπικό της Υπηρεσίας, είτε με εργολαβίες¹⁸. Οπωσδήποτε η εκτέλεση ενός έργου με αυτεπιστασία είναι προτιμότερη για τα ειδικής φύσεως αναστηλωτικά έργα, τα οποία σπάνια μπορούν να υπαχθούν σ' έναν αυτορόχθονο χρονικό προγραμματισμό, ενώ οι προυπολογισμοί τους συχνά είλευνται προσεγγιστικοί.

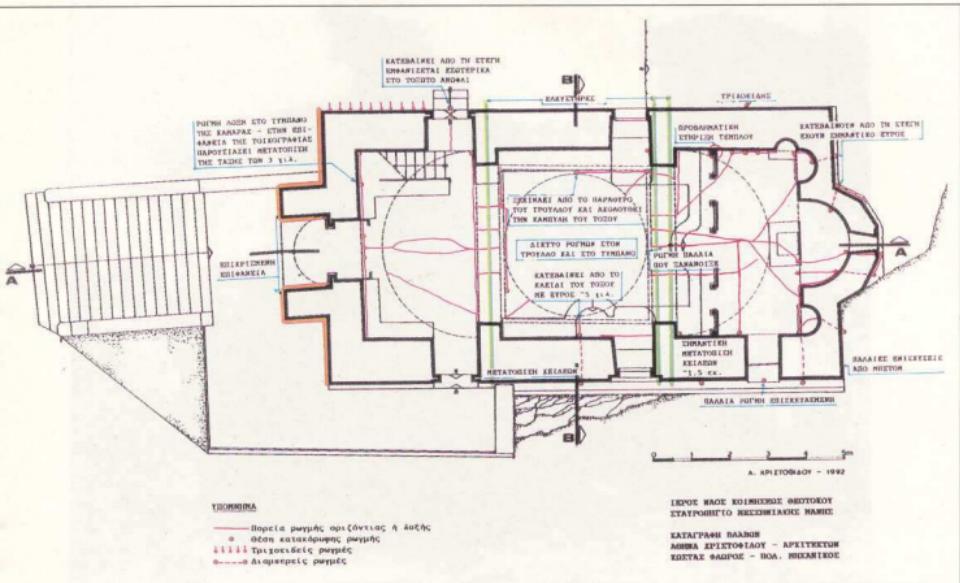
Εξάλλου η αρχιτεκτονική, οικοδομική και αρχαιολογική τεκμηρίωση συνεχίζεται κατά τη διάρκεια του έργου. Η καθάριση των σοβαρών αποκαλύπτει ενδιαφέρουσες οικοδομικές φάσεις που πρέπει να μελετηθούν, οι εργασίες για την υποθέμελωσή ή η αποξήλωση του δαπέδου φέρνει στο φως υπολείμματα προγενέστερων κτηρίων που θέτουν το δύλημμα: κάλυψη ή αναδίεξη; Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού των αρμάνων αποδεικύεται ότι οι ξυλοδοσίες είναι σάπιες ή κατεβάζονταις την φευδοδορφή διαπιστώνται ότι τα ξύλινα δοκάρια των πατωμάτων είναι σε μεγάλο βαθμό διαβρωμένα, γεγονός που απαιτεί την αναπροσαρμογή της στερεωτικής μελέτης στα καινούργια δεδομένα. Γι' αυτό μια μελέτη επέμβασης σε μνημείο έκινεται πριν από το έργο, συνεχίζεται και πιθανά αναπροσαρμόζεται καθ' όλη τη διάρκεια του, και επεκτείνεται μετά το πέρας του, με την παρακολούθηση της συμπεριφοράς υλικών και τεχνών.

Τα αναστηλωτικά έργα, λοιπόν, απαιτούν μια ευελιξία σε χρόνο και χρήμα, που δύσκολα εξασφαλίζεται διάν στον «τρέχον» οι προθεσμίες της σύμβασης με τον ερ-

γολάβο. Όμως το εργατοτεχνικό προσωπικό είναι λιγοστό, τα ημερομίδια που προβλέπονται για τους τεχνίτες δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις συνθήκες της αγοράς¹⁹, συχνά δε η Υπηρεσία δεν διαθέτει την απαιτούμενη υλικοτεχνική ποδομογή. Τα προβλήματα αυτά οδήγησαν στην λύση των εργολαβών με προδιαγραφές²⁰ και όρους τέτοιους που να εξασφαλίζουν την κατά το δυνατό αρτιότερη εκτέλεση του έργου. Τα τελευταία χρόνια τα παραπά-

νω προβλήματα αντιμετωπίσθηκαν και με τη λύση των Επιτροπών, στις οποίες έχει ανατεθεί η ευθύνη της μελέτης και της εκτέλεσης των έργων επέμβασης σ' ένα μνημείο ή σ' ένα σύνολο και οι οποίες κινούνται με πιστώσεις που διασφείρεται με μεγαλύτερη ευελιξία η Αρχαιολογική Εταιρεία, η Τοπική Αυτοδιοίκηση ή το Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων²¹.

Οι Επιτρόπες Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως Αθηνών²²

1-2. Σχέδιο καταγραφής βλαβών από το Αρχείο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.

και εκείνη του Ναού του Επικουρίου Απόλλωνος σπιτά Βάσεσες Φιγαλείας²² είναι θεσμοθετημένες από τον Οργανισμό του 1977. Το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο έχει συγκροτήσει Επιτροπές, στις οποίες ανέθεσε την ευθύνη των έργων ενός συγκεκριμένου αρχαιολογικού χώρου (π.χ. Μυστράς, Επίδαυρος, Λίνδος), με διαχείριση των σχετικών πιστώσεων από την Αρχαιολογική Έταιρεια και τώρα από το Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων. Ενώ με το θέματος των Προγραμματικών Συμβάσεων μεταξύ του ΥΠΠΟ (κατά νόμο υπεύθυνος), του ΤΑΡΠ (χρηματοδότης) και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (φορέας εκτέλεσης του έργου) προγραμματίσθηκαν και εκτελέσθηκαν επεμβάσεις σ διαπτηρέστε σύνολα (όπως στη Μεσσανική Πόλη της Ρόδου, στην Καστοριά, στο Φρούριο Ητς-Καλέ Ιωαννίνων κ.ά.).

Στις παραπάνω Επιτροπές μετέχουν Πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, υπρεσπιακοί παράγοντες και εκπρόσωποι άλλων αρμόδιων φορέων. Είναι αυτονότητο ότι οι καθ' ύλην αρμόδιες Υπηρεσίες του

ΥΠΠΟ (Εφορείες και Διευθύνσεις της Κεντρικής Υπηρεσίας) δεν αποδένονται από αυτά τα έργα, αλλά έχουν την τελική ευθύνη και την υποχρέωση εισήγησης στο ΚΑΣ.

Η συνεργασία της Υπηρεσίας με τα Πανεπιστήμια δεν περιορίζεται μόνο στο έργο των Επιτροπών. Τα τελευταία χρόνια το ΥΠΠΟ έχει χρηματοδοτήσει ερευνητικά προγράμματα με αντικείμενο την αντοχή, τη συμπεριφορά και την ενίσχυση υλικών και κατασκευών, τα οποία εκτελούνται από το ΕΜΠ ή τα Πανεπιστήμια. Το 1989 το Διεθνές Συνέδριο για την «Επισκευή και ενίσχυση λιθόδομων» οργανώθηκε στην Αθήνα από το ΕΜΠ, το ICCROM και τη Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του ΥΠΠΟ. Και, βέβαια, σημαντικότατη θοβίθεια μας έχουν προσφέρει τα εργαστήρια των ΑΕI, τα οποία συνδυάσματο με το Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών (ΙΓΜΕ) και το Υπουργείο Δημοσίων Έργων καλύπτουν τις ανάγκες μας σε επί τόπου και εργαστηριακές έρευνες στους τομείς της γεωλογίας, της

γεωτεχνικής, της αντοχής των υλικών, ακόμη και της επιδροσής βιολογικών παραγόντων στις μηνυματικές κατασκευές²³. Γοπιευτικό, αλλά ιδιαίτερα απαιτητικό, το αντικείμενο των Υπηρεσιών που ασχολούνται με την αναστήλωση των μηνυμάτων, φορτώνται στους ώμους των αρμόδιων υπαλλήλων μια μεγάλη ευθύνη. «Η διαδικασία της αποκαταστάσεως είναι μια επενδύσασθαι υψηλής εξειδικεύσεως που επιβάλλεται να γίνεται κατ' εξαίρεση», λέει ο Χάρτης της Βενετίας και συνιστά τη δημιουργεύση των σχετικών μελετών. Σημαντικές προσπάθειες έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια σ' αυτό τον τομέα, προσπάθειες που σπρώχνουν πάντα στο ζήλο και στην αυτοθυσία των υπαλλήλων, με βαρύτατο κόστος προσωπικού χρόνου και χρήματος, εφόσον το ΥΠΠΟ δεν αναγνωρίζει στους μηχανικούς το δικαίωμα άδειας για επιστημονική ενημέρωση και δημιουργεύση των μελετών τους (ανάλογη με την επιδημία των αρχαιολογών). Επίσης, αναστηλωτικές μελέτες έχουν τεθεί στην κρίση της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας με την

3. Η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων Καλαμάτας μετά από τους τελευταίους σεισμούς.

ευκαιρία κάποιων συνεδρίων, ενώ για τις σημαντικότερες επειβάσεις, έχουν οργανωθεί επιστημονικές συναντήσεις, όπως τα συνέδρια για την Ακρόπολη²⁴, το Συμπόσιο για τον Μυστρά²⁵ ή η ημερίδα για τις στατικές μελέτες τριών μνημείων της Θεσσαλονίκης²⁶.

Εκτός από τη δημοσίευση των μελετών, τόσο ο Χάρτης της Βενετίας όσο και η Διακήρυξη του Άμστερνταμ συνιστούν και τη δημιουργία ενός Αρχείου Επεμβάσεων στα μνημεία²⁷, προσποτήσου σους ερευνητές. Κάθε μία από τις τρεις Διευθύνσεις, βέβαια, και κάθε Εφορεία διαθέτει το δικό της αρχείο (εγγράφων, σχεδίων και φωτογραφιών). Δεν έχει, όμως, ακόμη ευδοκιμήσει μια συνεργασία των Υπηρεσιών για τη δημιουργία ενός ενιαίου μηχανογραφημένου Αρχείου.

Ξαναγυρίζοντας όχι μόνο στο γράμμα, αλλά και στο πνεύμα του Χάρτη της Βενετίας, μένουμε στις λέξεις: «η αποκατάσταση είναι μια επέμβαση υψηλής εξειδικεύσεως». Πάγιο αίτημα των μηχανικών είναι η οργανώση μεταπτυχιακών σπουδών αναστήλωσης μνημείων²⁸. Είναι χαρακτηρι-

στική η μεγάλη προσέλευση υποψηφίων στα ενημερωτικά σεμινάρια, που διοργανώνονται τα τελευταία χρόνια το Τ.Ε.Ε. και οι Επιστημονικοί Σύλλογοι. Σήμερα η Υπηρεσία στελεχώνται με μηχανικούς που μετεκπαιδεύονται στο εξωτερικό ή που έχουν αποκτήσει σχετική εμπειρία στην πράξη. Οι κατά καιρούς προσπάθειες δημιουργίας ενός μεταπτυχιακού τμήματος, δυστυχώς, μέχρι σήμερα δεν έχουν αποδούσει.

Η εξειδίκευση, όμως, δεν αναφέρεται μόνο στο επιστημονικό πρωτοποτικό. Η Σύμβαση για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομίας της Ευρώπης με το 16ο άρθρο της υποχρεώνει τους συμβαλλόμενους να πρωθήσουν την εκπαίδευση των διασφώρων επαγγελματικών κλάδων και τεχνιτών, που επεμβαίνουν στη συντήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομίας. Στη χώρα μας η οδανωματικοποίηση των οικονομικών απατήσεων των παλαιών έμπειρων τεχνιτών στερεί την Υπηρεσία από τη δυνατότητα εκπαίδευσης νέων. Η Διακήρυξη του Άμστερνταμ ήδη από το 1975 έκρους των κώδωνα του κινδύνου ζητώντας τη «διάσωση και

ανάπτυξη της παραδοσιακής τεχνικής που χρησιμοποιείται στις εργασίες αναστηλώσεων, η οποία κινδυνεύει να χαθεί».

Η απαρίθμηση αυτή των προβλημάτων δεν θα πρέπει να δημιουργήσει απαισιόδοση εικόνα για τις αναστηλώσεις των ελληνικών μνημείων. Οι προσπάθειες που έχουν γίνει αυτό τον τομέα είναι ολιγοες. Σημαντικά μνημεία έχουν αναστηλωθεί κατά τη διάρκεια των 160 χρόνων του νεότερου ελληνικού κράτους. Οι μελέτες, στα πλαίσια πάντα των αρχών του Χάρτη της Βενετίας, δεν υστερούν σε πληρότητα από εκείνες των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Τα έργα εκτελούνται με την αρμόδουσα προσοχή και επιμέλεια, με παραδοσιακά υλικά και τεχνικές ή με σύγχρονες μεθόδους²⁹, εφόσον είναι αποδειγμένη η συμβιβαστότητά τους και πρετείται η αρχή της αναστρεψιμότητας³⁰. Όμως, το πλήθος των μνημείων και η ειδική φύση της όποιας επέμβασης απαιτεί υλικά μέσα σα δύσκολα ένα κράτος, μπορεί να προσφέρει στον τομέα του πολιτισμού. Γι' αυτό τα προβλήματα είναι σε μεγάλο βαθμό κοινά μεταξύ των ευ-

4. Άμεσα μέτρα στερέωσης σε σεισμόπληκτο μνημείο της Μεσσηνίας.

5. Από το εργοτάξιο της Διεύθυνσης Πολιτιστικών Κτηρίων και Αναστηλώσεως Νεωτέρων Μνημείων στο κτήμα της Παλιάς Βουλής.

αισθητοποιημένων στην προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς χωρών. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη διατύπωση της αρχής της ολοκληρωμένης διατήρησης (conservation intégrée), η οποία πρωτοεμφανίσθηκε το 1975 με τη Διακήρυξη του Έμποτερνταν και Ενανθαντιπάθητης στο 100 άρθρο της Σύμβασης

της Γρανάδας. Το άρθρο αυτό συνιστά την πολύτιλεμηρινή αντιμετώπιση της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, τόσο με την πρώτημη καθαρά αναστηλωτικόν προγραμμάτων όσο και μέσω της γενικότερης πολιτιστικής, περιβαλλοντικής και χωροταξικής πολιτικής, ενώ την ποιηθετεί μεταξύ των ουσιαστικών

στόχων του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Σήμερα, η αρχή αυτή είναι το υπ' αριθμόν 1 ζήτημα στην ευρωπαϊκή πολιτική προστασίας των μνημείων.

Σημειώσεις

1. Η με αριθμό 30092/15-11-1839 διαταγή δόθηκε στον ζωγράφο Α. Ιατρίδη, επιστάτη του πρώτου αρχαιολογικού μουσείου της Αίγας, και σχεδιαστή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Κράτους, προκειμένης της αναστηλώσεως του λεόντα της Χαιρωνείας με έδρα της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Βλ. σχετικά Γ. Φαρμακίδη, Ο ωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης (1799-1866), Αθήνα, σσ. 165, 166. Για τη συμβολή των αρχιτεκτόνων στο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και τις πρώτες αναστηλώσεις και συντήρησης μνημείων βλ. Α. Κόκκου, Η μέρμα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία, Αθήνα 1977, σσ. 70-85.

2. Β. Δ. 16-3-1876 «Περί αναθέσεως νέων καθηκόντων εις τον αρχιτέκτονα του Αρχαιολογικού Μουσείου κ. Αρμόδιου Ι. Βλάχου», Φ.Ε.Κ. 24/28-5-1876.

3. Ν. ΓΥΡΚΑ/1910 «Περί οργανώσεως της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαίδευσεως», Φ.Ε.Κ. 178/24-5-1910.

4. Π. Δ. 941/1977 «Περί Οργανώσεως του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών», Φ.Ε.Κ. 320/τ. Α/17-10-1977.

5. Το 1915 τιμητάρχης του αρχιτεκτονικού τμήματος ήταν ο Ν. Μπαλανός και αρχιτέκτων ειδικός επί των αρχαιολογικών εργασιών ο Α. Ορλάνδος, βλ. Α. Δ., 1/1915, σ. 6, υποτίτλ. 1.

6. Ν. 479/1914 (Φ.Ε.Κ. 378/τ.Α/15-12-1914) «Περί τροποποιήσεων και προσθηκών εις τον νόμον ΓΥΛ» περί της αρχαιολογικής υπηρεσίας του Κράτους», άρθρο 5.

7. Α. Χριστοφίδου, «Η προστασία των ιστορικών οικισμών μέσα από τη νέα Σύμβαση για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς», Πρακτικά Επιστ. Σύναντησης για την ιστορία και τα προβλήματα συντήρησης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ράδου, 27-29/11/1986, Αθήνα 1992, σσ. 11, 12, 25.

8. Recommendation no R (86)11 of the Committee of Ministers to Member States on Urban open spaces.
9. Recommendation no R(89)6 of the Committee of Ministers to Member States on the protection and enhancement of the rural architectural heritage.

10. Recommendation no R(90)20 of the Committee of Ministers to Member States on the protection and conservation of the industrial, technical and civil engineering heritage in Europe.
11. Troisième Conférence Européenne des Ministres responsables du

patrimoine culturel, Malte 16-17/1/1992, Résolution no 3, paragraphe A.b.

12. Α. Ορλάνδος, Ι. Τραυλός, Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων, Βιβλοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολ. Εταιρείας, αριθ. 94, Αθήναι 1986, σ. 19. Χ. Μπούρας, Σημειώσεις του μαθήματος «Αποκαταστάσεως των μνημείων», Ε.Μ.Π., Αθήναι 1983, σ. 2.

13. Ο Χάρτης της Βενετίας στα 150 άρθρο του, αποκλείοντας «κάθε εργασία αναστήλωσης», τονίζει ότι «μόνο η αναστήλωση μπορεί να αντιμετωπισθεί, δηλαδή η ανασύνθεση μελών που σώθηκαν αλλά έχουν μετακινηθεί» από τη μετάφραση της Ε. Φερέντινος στα Αρχιτεκτονικά θέματα, 9/1975, σ. 108.

14. Ο Ι. Δημάκοπολος πρότεινε στην περίπτωση αυτή τη χρήση του όρου στον πληθυντικό. Βλ. Επιγρήψεις δημόσιας συζήτησης Βηγ. Ιαν. 1986 για την Αναστήλωση των Μνημείων στην Ελλάδα. Ελληνική Εταιρεία, Αθήναι 1986, σσ. 16-18.

15. Η εκπόνηση των μελετών και η εκτέλεση των αρχαιολογικών έργων διέπονται από τις διατάξεις του Ν. 1958/91 (Φ.Ε.Κ. 122/Τ.Α' 5/8-1991), άρθρο 81, και του Π. Δ. 99/92, Φ.Ε.Κ. 46/Τ.Α' 24/3-1992.

16. Στην περιπτώση ανάθεσης μελετών σε ιδιωτικό μελετητικά γραφεία σχύουν οι διατάξεις του Ν. 716/77 «Περιπτώσου μελετητών και αναθεσέως και εκπόνησης μελετών» και του Π. Δ. 696/74, το οποίο καθορίζει τις αμοιβές των μελετητών και τις προδιαγραφές των μελετών.

17. Α. Χριστοφίδη, «Προδιαγραφές μελετών αναστήλωσης». Πρακτικά Διημέρου με θέμα «Επεμβάσεις σε αρχιτεκτονικά μνημεία και παραδοσιακά οικιστικά σύνολα», Ηράκλειο Κρήτης, 25, 26-11-1988.

18. Στις περιπτώσεις που τα αναστηλωτικά έργα ανατίθενται σε ειδικευμένες εργαλητικές επιχειρήσεις εφαρμόζονται οι διατάξεις του Ν. 1418/1984 (Φ.Ε.Κ. 23/Τ.Α' 29-2-1984) και των εκτελεστικών των προσδιορισμών διατάξιμων.

19. Στο σημείο αυτό παλαιότερα νομοθετήματα ήσαν περισσότερο ρεαλιστικά. Τόσο ο Ν. 2447/1920 και ο Ν. 216/43 προβλέπεταν για τους εργατοτεχνίτες ημερομίσια αμοιβή «συχνά ανωτέρων της δι ιδιωτικά έργα καταβαλλομένης», ενώ ο Ν. 216 προχώρουσε περισσότερο, επιτρέποντας και υψηλότερο ημερομίσιο «εάν πρόκειται περί ειδικών τεχνιτών, των οποίων η αμοιβή καθορίζεται αποφέτει του Υπουργού».

20. Ε. Δεληγικόλα, «Προδιαγραφές επεμβάσης αναστηλωτικών επεμβάσεων σε μνημεία». Πρακτικά Διημέρου με θέμα «Επεμβάσεις σε αρχιτεκτονικά μνημεία και παραδοσιακά οικιστικά σύνολα», Ηράκλειο Κρήτης, 25, 26-11-1988.

21. Ν. 2021/1992, Φ.Ε.Κ. 36/Τ.Α' 4/3-1992.

22. Άρθρα 95 και 96 του Π. Δ. 94/1977.

23. Για τις Κατακόμες της Μήλου

υπάρχει σε εξέλιξη ένα ερευνητικό-μελετητικό πρόγραμμα, το οποίο έχει αναληφθεί από εργαστήρια του Ε.Μ.Π., του Πανεπιστημίου και του Ι.Γ.Μ.Ε.

24. Το 1977 παρουσιάσθηκε σε διεθνή συνάντηση η μελέτη για την αποκατάσταση του Ερεχθίου, ενώ το 1983 και το 1989 οργανώθηκαν στην Αθήναι Διεθνή Συμπόσια για τις μελέτες επέμβασης στον Παρθενώνα.

25. Τον Οκτώβριο του 1985 οργανώθηκε στο Μουστρά Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση Επιτειργαμώνων, στην οποία παρουσιάσθηκε η μελέτη αναστήλωσης των πινακίδων του Μυστρά παρουσιάσθηκε στη Διεθνή Επιστημονική Συνάντηση «Entretiens du Patrimoine. 1990» με θέμα «Fault-il restaurer les ruines?», που έλαβε χώρα στην Καινή Γαλλία. Βλ. σχετικά Α. Christofidou. «Le site historique de Mistra: à préserver l'authenticité avant tout», G. Marinou. «Le site historique de Mistra: détail des travaux en cours». Actes des Colloques de la Direction du Patrimoine, no 10, σσ. 36-45.

26. Στις 10-7-1984 οργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη ανοικτή επιστημονική σύζητηση, στην οποία παρουσιάσθηκαν οι ειδικές προκαταρκτικές στατικές μελέτες της Αγίας Σοφίας, του Αγίου Παντελεήμονα και της Αχεροιστούτου.

Τον Δεκέμβριο του 1985 (7 χρόνια μετά τον καταστροφικό σεισμό) σε Διεθνές Συμπόσιο, στην ίδια πόλη, υπέγιθηκαν οι Αναστηλώσεις Βυζαντίνων και Μεταβυζαντίνων Μνημείων. Τα Πρακτικά του Συμποσίου αυτού εκδόθηκαν το 1986.

27. Το κείμενο της Διακήρυξης του Αυτονομητού έχει δημοσιεύεται στα Αρχιτεκτονικά θέματα, 10/1976, σσ. 33-36. Για την ανάγκη εντημέωσης ενός κεντρικού αρχείου επεμβάσων στα μνημεία βλ. και Α. Χριστοφίδη, «Προδιαγραφές μελετών αναστήλωσης», σ. 93.

28. Το εεδίκευση του προσωπικού βλ. Χ. Μπούρα. Πρόχειρες σημειώσεις του μαθήματος «Αποκατάσταση των Μνημείων II», Αθήναι 1982, σ. 67, και τη σχετική Σύσταση της Επιτροπής Υπουργού των Συμβουλών της Ευρώπης με αριθμό R(80)16, η οποία αφορά στην εεδίκευση αρχεικόνων, πολεοδόμων, πολιτικών μηχανικών και αρχιτεκτόνων τοπίου.

29. T. Tassios. «On selection of "modern" techniques and materials in structural restoration of monuments». Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Θεσσαλονίκης για τις «Αναστηλώσεις Βυζαντίνων και Μεταβυζαντίνων Μνημείων», 11-13/12/1985, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 357-384. E. Δεληγικόλα. «Prōσφατες επεμβάσεις από στερεωτικές επεμβάσεις σε λιθόδοιρες Βυζαντίνων και Μεταβυζαντίνων Μνημείων». Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης για την Ιστορία και τα Προβλήματα της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, 27-29/11/1986, Αθήναι 1992, σσ. 312-330.

30. Με τον όρο «αναστρεψιμότητα» εννοούμε τη διαφύλαξη της δυνατότητας επιστροφής στην κατάσταση που βρίσκοταν το μνημείο, πριν από την επέμβαση. Βλ. σχετικά Χ. Μπούρα. Σημειώσεις του μαθήματος «Αποκαταστάσεως των μνημείων», Αθήναι 1983, σσ. 46-47.

The Restoration of Monuments in Greece

A. Cristofidou

The Greek Archaeological Service was established in the nineteenth century, soon after the Independence of the Greek State. The present managerial structure of the Service of Reconstruction consists of three branches, i.e. the Direction of Ancient, Byzantine and Postbyzantine, and Modern Monuments. It is due to the broadening of the architectural heritage concept that the serving qualified personnel has been proven inadequate to meet the increasing demands. The aged building materials and structures, the climatological effects, the damaging pollution and the usually destructive human activities have urged rescuing interventions or total reconstructions. The relevant studies and plans, which are continuously adjusted and modified while the project is carried out, are worked out by the Service engineers or are commissioned to the private sector. The proposal for each project to the Central Archaeological Council as well as the responsibility for its successful realization, depending on the date of the monument, belong to the competent Direction. Recently, the overall study and realization of reconstruction works is resigned to committees that can manage the necessary finances with more flexibility. The universities participate in these committees and also in relevant research programmes. Each Direction has to keep up its own archives, since a central computerized one does not exist. However, in spite of the difficulties that the Service faces, the reconstruction and restoration of monuments keeps on being efficient and effective. Needless to say that the rescue and consequently the revival of the traditional working techniques is of the outmost importance. The principle of the proper preservation of monuments in a suitable environment has become the top issue in the European policy for the protection of monuments.